

Tomislav Đurić
Varaždinske Toplice

ETNOLOŠKO-FOLKLORISTIČKI ZAPISI IVANA
KUKULJEVIĆA-SAKCINSKOG U "DANICI ILIRSKOJ"
(1842.-1846.)

*ETHNOLOGICAL-FOLKLORE RECORDS OF IVAN KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI IN
"DANICA ILIRSKA" (1842.-1846.)*

In the literary journal "Danica Ilirska" which was published during the 19th century in Zagreb, Kukuljević-Sakcinski, within the period of 1842. to 1846., published a great number of ethnological-folklore records, concerning his travel-descriptions taken during his voyages all over Croatia, in which he was describing people, customs, national costumes together with mythological tales, especially national beliefs and stories about fables.

Etnološko-folklorističke zapise Ivana Kukuljevića-Sakcinskog pronalazimo u njegovim putopisima po hrvatskim krajevima, te zapisima legendi i njihovom tumačenju, što ih je objavljivao u "Danici Ilirskoj" od 1842. do 1846.¹

Prvi njegov takav zapis objavljen u br. 14/15 1842. g. pod naslovom "Dopis iz Primorja", pisan je u Grobniku 5.3.1842., koji započinje slikovitim uvodom: "Kud god pogledaš veličanstven vid-goleme planine-užasni ponori-pećine na pećinami-kamenje nad kamenjem-sve golo i sve prazno-nu sred puste golotinje ove, ljudi, koje kada gledaš, sarce ti od veselja u parsih skače! "Opisujući te ljude, primorskog čovjeka Kukuljević nastavlja: "Visok tanak stas, carnoputno odvažno lice, vatrene oči, kamenite grudi, čvarste svjedjer poslene ruke, naravna, nepokvarena ćut: to su vlastitosti stanovnika našeg primorja".

Kukuljević na svom konju jaši grobničkim poljem, obilazi njegova živopisna sela, utvrde, predjele. U selu Dražice i Podčudnić zapisuje legende o borbama Hrvata s Mongolima, prikazuje grad Grobnik, njegovu crkvu, opisuje spomenično blago, osluškuje jezik primorski za koji kaže da je veoma sličan onom "kojim govore ugarski i austrijski Hrvati, kako u riječima tako i u izgovoru." A kada je riječ o ovim (gradišćanskim op.T. Đ.) Hrvatima, tada treba ukazati i na Kukuljevićev "Dopis iz Beča" upućen Stanku Vrazu na stranicama "Danice" br. 27/1842. g. Opisujući u tom članku

hrvatski prostor između Kisega u Mađarskoj i austrijske granice, on tamošnje Hrvate naziva "Vodeni Hrvati" jer se po njemu oni sami tako nazivaju i na njemačkom jeziku - "Wassercroaten". Tek oni žive pomiješani s Nijemcima, koji također nose nošnju i u antropološkom smislu slični su Hrvatima, pa ih je gotovo teško razlikovati. Čakavski jezik tih Hrvata, izgled i nošnja i samo ime "Vodeni Hrvati" pobudili su Kukuljevićevo daljnje istraživanje njihovog podrijetla. On postavlja pitanje: zašto ti Hrvati koji žive daleko od vode u plodnoj ravnici sami sebe nazivaju "vodenim ljudima", "Vodenim Hrvatima", pa zaključuje da su oni došli na, ovaj prostor iz vodenih, primorskih krajeva, bježeći pred Mongolima, i da su ih susjedi Nijemci već prilikom njihovog dolaska nazivali "Wassercroaten". Hrvati su taj naziv ubrzo i sami prihvatili. Kukuljević to potkrepljuje povezivanjem s pričanjima ljudi, što ih je čuo u vrijeme boravka na Grobniku u selu Podčunić, gdje se govori o odlasku Hrvata iz tog kraja u 13. st.

U "Dopisu iz Mletaka" (br. 50 i 51/1842.) kad piše o svom prolazu kroz Gorski kotar on opisuje sela i ljude uz Kupu na granici s Kranjskom u okolici Broda na Kupi. U tom mjestu bio je nazočan na misi na blagdan Sviju Svetih, pa navodi: "Slušao sam ovdje parvi put u katoličkoj crkvi službu Božju u našem narodnom jeziku." Mislio je pri tome na glagoljanje. Ujedno se žali što je na širem ovom području latinski jezik potisnuo narodni jezik u bogoslužju, pa se glagolja samo kod većih blagdana.

Posebno je slikovit Kukuljevićev zapis "Put u Senj" (br. 46/1843.) u kojem opisuje prostor između Karlovca i planine Kapele. "Osim milog Zagorja", piše Kukuljević, "nedopadaše mi se ni jedan predjel hrvatski tako, kako okolica među Karlovcem i Kapelom". U tom zapisu posebno treba istaći Kukuljevićev opis pastira s kojima se susretao od Tounja i Careva polja do blizine Senja: "Na svim stranama vidim mlade pastire s plandujućim stadima ovaca i jedini glasni 'oj' jekajući, koji se razleže po svih bližnjih planinah i svjedoči kakova je čvrsta narav u njihovih parsih". Glave su svih ovih pastira, piše dalje Kukuljević, pokrite s "carvenami kapami" koje je vidio na glavi skoro svakog starca i djeteta od Karlovca do Senja. Pod ovom kapom, nastavlja Kukuljević, rodio se i umro "Gornji Hrvat", jer je još uvijek običaj u granici i oko Primorja da se svaki s tom kapom zakopa. U tu svrhu starci čuvaju kapu u svojoj škrinji i kada je na samrti ne bi imao, morao bi ju netko od ukućana kupiti u Senju ili obližnjem selu. "U stara vremena", kaže Kukuljević pozivajući se na Valvazora, "bila je ista kapa kano i buzdohan ili šestoper znamenje plemenštine i junačtva."

U Jezeranama je Kukuljević želio "pokupiti stogod narodnih pjesama", ali djevojke, koje su trebale doći, stidjele su se, pa Kukuljević navodi da je "potratio večer zaman", te se žali: "Čudno je to kod našeg naroda da čovjek teškom mukom koga god od prostih nađe, koj bi mu bez otezanja i ispričavanja drage volje kazivati htio gdje koju narodnu pjesmicu, narodnu pripovijest ili narodni običaj, kao da svaki znade, koliko vrijednosti i bogatstva leži u ovih narodnih spomenicah".

U svojim radovima u "Danici", koje Kukuljević obogaćuje i brojnim legendama i mitološkim pričama, navedena je i malo poznata legenda "Dalmatinka na zidinah atalskih" (br. 15/1843.). Riječ je o događaju iz 15. st. kada je kršćanska vojska opsjedala turski sredozemni grad Atalu. U toj vojsci bilo je i dosta Hrvata iz Dalmacije. Kada je došlo do pomutnje u njihovim redovima i do povlačenja, odustajanja od opsade, na zidinama grada pojavila se turska zarobljenica Dalmatinka. Ona je pozivala odstupajuću vojsku i svoje sunarodnjake Dalmatince da se vrate i osvoje grad. Kada u tome nije uspjela, bacila se među njih sa zidina grada s uvjerenjem, radije umrijeti među svojim

nego biti robom. Glas o njenoj junačkoj smrti donijeli su vojnici u Dalmaciju. I tako je nastala legenda koju je Kukuljević zapisao, stavljajući Dalmatinku uz bok slavni žena, junačkih žena od Teute ilirske do Dalmatinke Marule.

Ivan Kukuljević-Sakcinski dao je svoj veliki doprinos našem narodoznanstvu u istraživanjima i zapisivanjima s područja bajoslovlja, narodne mitologije. U "Danici" od broja 40 do 45./1846. on sustavno prikazuje vjerovanje i predaje o vilama. Zatim govori u duhu romantičarske folkloristike o narodnim vjerovanjima kao svetom blagu naših pradjedova, koje se uspjelo sačuvati "usprkos, kako on kaže, svemu fanatizmu nekih duhovnih pastirah i pretjeranih crkvenjakah"². Na osnovi dobre obaviještenosti, jer je sustavno obilazio hrvatske i druge krajeve, te u neposrednim susretima s kazivačima i zapisivanju njihovih podataka Kukuljević je mogao razvrstati naše tradicije o vilama. On ih je dosta kruto podijelio na zračne, zemne, i vodene, a vile na dobre i zle, videći u tome dualističko shvaćanje "dvaju temeljitih načela" u narodu-načela dobra i zla. Uz primjere narodnih predaja i vjerovanja o vilama Kukuljević donosi i pjesme smatrajući ih izravnim svjedočanstvima.³

Prema Kukuljeviću vile u našem narodu uobličene su u tri elementa - u zraku, na zemlji i u vodi, a njihova su pučka imena - "vila oblakinja", vila planinkinja ili podgorkinja" te "vila vodena", "povodkinja" i "morska deklica". Kako su sve vile uvrštene u dva temeljna načela - dobra i zla, kao njihovog duhovnog svojstva, "vile zračne" uvijek su dobre, "vodene uvijek zlobne", a "zemne" su vile dosta prevrtljive-čas dobre, čas zlobne.

Na osnovi narodnih opisa Kukuljević je i dočarao izgled vile. To je u pravilu lijepa, mlada žena, blijeda lica i u bijelo obučena. Tijelo je tanko kao jela, lagano kao u ptice, jer ima i krila. Oči sijevaju kao munja, glas joj je mio i blagozvučan, pa onog, koji ju čuje samo jednom pjevati, srce od miline boli cijeli život i ne može više slušati ljudskog glasa. Tko jednom vidi vilu, taj više ne vidi dražesti i zemaljske ljepote. U čežnji za vilom čovjek umire od žalosti. Rijetki su oni kreposni ljudi koji sudjelujući u vilinskom kolu mogu bez posljedica s njima kontaktirati. Od njih se svašta može naučiti, a posebno ako se s njima pobrati ili posestri. Vila se može u svašta pretvoriti ili poprimiti svojstva vile iz drugog elementa. Mudre su, proročice i veoma snažne te svakog čovjeka mogu nadvladati. Vile su spretne i u raznim poslovima one mogu iskovati sablju koja može presjeći najtvrđi kamen, grade najbrže brodove itd.

Kukuljević donosi i konkretne primjere vjerovanja u vile ili njihovu personifikaciju u pojedinim hrvatskim krajevima kao na primjer na području između Varaždina i Varaždinskih Toplica. Tako Kukuljević kaže da narod oko Varaždinskih Toplica zvijezde "Vlašića" smatra za vile, zračne vile koje u zvijezdama i oblacima žive. Prema Kukuljeviću, narod tog kraja pripovijeda da su te vile još i prije postanka ovog svijeta pjevale i igrale kola kao što sada to rade naše hrvatske djevojke, kad njih sedam pod imenom "vile Ladarice" hodaju, pjevaju od Jurjeva do Ivanja. Kada se svijet promijenio i nastao novi, pričali su stari Topličanci, vile su ga ostavile i nastanile se u zvijezdama.

U križevačkom kraju i u Hrvatskom zagorju, navodi Kukuljević, narod priča da vile svakog mladog petka s neba dolete i uče žene kako treba liječiti i ljudima koristiti. Takve žene postanu - "vilenice". A kada je riječ o zloj volji gorskih vila koje znaju ljude mučiti, Kukuljević je zabilježio i jednu pjesmicu iz sela Zbelave kraj Varaždina: "Stani se gore/Ivan mlad/Nemrem se stati/Gore ja/Vila mi sarce/Bodeju."

Opisujući "vile vodene" i uz brojne primjere u njihovo vjerovanje Kukuljević objavljuje još nekoliko zapisa vezanih za varaždinski kraj. Te su vile pola ribe i pola djevojke

i u Varaždinu i okolnim selima ih zovu "morske puce". To se odnosi na one vile koje žive u moru, dok su vile u slatkoj vodi "povodkinje", one su u pravilu zlobne. Kukuljević je vezano uz te vile zabilježio još jednu pjesmicu iz Zbelave: "Tekla mi divojka k hladnomu studejniku/nagnula glavicu k hladnome studejniku/Tada joj netko reče: Ne pij mi divojka te hladne vodice/Tu su ti vile ostvarile/Ki vodicu pije, v černoj zemlju gnije."

Zanimljivi su Kukuljevićeve zapisi koji se odnose na staništa "Vila gorskih" u hrvatskim krajevima i za koje su također vezane brojne pučke priče. To su u prvome redu Velebit, Samoborsko gorje, Krapinske i Viničke gore. U Samoborskoj gori to je špilja Plačanik u blizini samostana Sv. Leonarda. U špilji Vindija kraj Gornje Voče, zvanog i "Križnakova jama", stanovale su dobre vile gorske, a na planini Strahinčica kraj Krapine gorske vile živjele su u tzv. "Vilinskoj jami". Vezano za Strahinčicu, Kukuljević na temelju kazivanja Ljudevita Gaja objavljuje i legendu od Vulini, sestri Čeha i Leha.

O "Poljskim vilama" Kukuljević objavljuje i više zapisa iz okolice Varaždina, one su dobre i blagotvorne. Kod opisivanja ovih vila u varaždinskom kraju Kukuljević ostavlja i dragocjeni zapis o životu i radu seljaka. On opisuje kakvi su se sve poslovi obavljali na polju u kojima su seljacima pomogle i vile. Na slikovit način kroz te priče pisac prikazuje i transformaciju života seljaka u pol. 19. st., dolazak novog modernijeg vremena u kojem se sve manje marilo za "pomoć" i postojanje dobrih poljskih vila. On tim povodom piše: "Otkad su se ljudi iznevjerili starim krepostima, otkad su pastiri zabacili frule, tambure i pjesme i primili u ruke bičeve, počeli pucati puškama, nestalo je vila s hrvatskog polja."

Spomenuti Kukuljevićeve zapisi u "Danici Ilirskoj" dragocjeni su prikaz duhovnog života onog našeg puka, kakvog je on zatekao u svojim putovanjima i zapisao. Odredio je putove daljnog interdisciplinarnog istraživanja, prvenstveno etnologa i folklorista, povjesničara, zemljopisaca i dr. Posebno su značajni njegovi zapisi o vilama za koje naša suvremenica Maja Bošković-Stulli kaže da je to "važna kao prva hrvatska obuhvatna folkloristička studija pisana manje-više na razini svoga doba."⁴

SAŽETAK

Ivan Kukuljević-Sakcinski, povjesničar, književnik i političar (1816.-1889.) u svom svestranom radu posebno se bavio istraživanjima duhovne kulture hrvatskog naroda. Stoga je izuzetan njegov doprinos hrvatskoj etnologiji i folkloristici. Dojmove sa svojih putovanja po hrvatskim krajevima opisao je u književnom listu "Danica Ilirska" i u razdoblju od 1842.-1846. objavio je velik broj članaka, pisama s vrijednim podacima o narodnom životu Hrvata polovinom 19. st. Ivan Kukuljević putuje i krajevima Austro-Ugarske monarhije i izvan državnopravnog prostora Hrvatske te tako opisuje naseljene Hrvate na prostoru između mađarskog grada Kisega i austrijske granice, koji se nazivaju "Vodeni Hrvati" - "Wassercroaten". Riječ je o Gradišćanskim Hrvatima (op.T. Đ.)

S puta po Dalmaciji Kukuljević zapisuje i malo poznate legende.

Za hrvatsku mitologiju posebno je vrijedan Kukuljevićeve doprinos o vilama. Na osnovi istraživanja narodnog vjerovanja i pričanja o vilama od Dalmacije do Hrvatskog zagorja, Kukuljević je razvrstao tradiciju o vilama. On ih dijeli na zračne, zemne i vodene,

a njih na dobre i zle na temelju dualističkog shvaćanja u narodu - načela dobra i zla. Ove vile imaju pučka imena: "Vile oblakinje", "Vile planinkinje" ili "podgorkinje" i "Vile vodene". Vile koje žive u zraku, oblacima u pravilu su dobre, "Vile vodene" su zlobne, a "Vile planinkinje" su prevrtljive. Hrvatsko narodoznanstvo (etnologija, smatra ovaj rad Kukuljevića kao prvu hrvatsku obuhvatnu folklorističku studiju o vilama).

SUMMARY

Ivan Kukuljević-Sakcinski witer and politician (1816.-1889.) in his universal work, occupied himself particularly with exploring the spiritual culture of the Croatian nation. Therefore in his contribution to the Croatian ethnology and folklore exceptional.

From his voyages a cross the Croatian territory, he wote in the literary journal "Danica Ilirska" and druing the period of 1842. tilt 1846., he published a great number of articles and letters containing valuable facts about the national life of Croats in the middle of the 19th century. Ivan Kukuljević-Sakcinski travelled through the regions of Austro-Hungarian monarchy, tou and out of Croatian state owned teritory, descubing thus Croats settling the area between Hungarian town Kiseg and Austrian border called "Water Croats". These are Burgelland Croats (r.T. Đ.). During the journey though Dalmatia, Kukuljević put down lers known legends.

For the Croatian mythology, special valne is given to Kukuljević 's contribution on faines. On the basis of the research of the national believes and stories about faines from Dalmatia to Hrvatsko Zagorje. Kukuljević classified the tradition upon faines. He devide them into air, land and water faines, and them into good and evil, what is based an a dual principle among the people- the principle of good and bad. These faines have popular names, as "Choudy faines", "ulountain faines", "Water faines". These living in the air, in the clouds one generally good, "Water faines" one meam and "ulountain faines" one insincere.

The Croatan ethnology estimates the work of Kukuljević as the first comprehensive folklore study upon faines.

BILJEŠKE

¹"Danica Ilirska" 1842.-1846. Od br. 3/1843. "Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska"

²Maja Bošković-Stulli: "Priče i pričanja", Matica hrvatska Zagreb, 1997.

³Isto

⁴Isto

LITERATURA:

1. "Danica Ilirska", Zagreb 1842.-1846. g.
2. Maja Bošković-Stulli: "Priče i pričanja/Stoljeće usmene hrvatske proze", Matica hrvatska, Zagreb 1997.
3. Ivan Kukuljević-Sakcinski: "Izabrana djela", Matica hrvatska, Zagreb 1997.

4. Tvrтко Čubelić: "Korijeni i staze izvornog, narodnog, usmenog stvaralaštva", Naklada "Pelivan", Zagreb-V. Gorica, 1993.
5. Tvrтко Čubelić: "Povijest i historija usmene narodne književnosti", vlastita naklada, Zagreb 1988.
6. Tomislav Đurić: "Sto najljepših legendi iz hrvatske prošlosti", naklada "dr. Feletar", Koprivnica, Zagreb 1996.

Primljeno: 2000-2-1